

Latvijas Statistiķu Asociācijas lasījumi 2019.gada 23.septembrī

KĀRLIS BALODIS KĀ DEMOGRĀFS

Pēteris Zvidriņš
LZA K.Baloža balvas (1994.g.)
laureāts
peteris.zvidrins@lu.lv

Kārlis Balodis-izcils demogrāfs

P.Zvidriņš par demogrāfu un statistiķi

Kārli Balodi

- Mācību grāmatas “Demogrāfija” 1976., 1983., 1989., 2002. un 2003. g. izdevumos.
- Rakstā “Kalējdēls ar pasaules vārdu: tautsaimniekam, statistiķim un demogrāfam Kārlim Balodim-125”. Laikraksts Cīņa”, 1989. 21. jūnijā. (skat. nāk. slaidu)
- Балодис Карл. Демографический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1985. с. 28.
- Балодис Карл. Народонаселение: энциклопедический словарь. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1994. с. 18.
- Latvieši un Latvija. Akadēmiskie raksti 4 sējumos, III sēj. Rīga: LZA, 2013, 311. lpp.
- Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti 2 sējumos, I sēj. Rīga: LZA, 2018, 186.-187. lpp.
- Kārlis Balodis-izcils demogrāfs. Ziņojums Latvijas Ekonomistu asociācijas, LZA un Lutera akadēmijas Forumā. 2018. 14. decembrī

KALĒJDĒLS AR PASAULES VĀRDU

TAUTSAIMNIEKAM, STATISTIĶIM UN DEMOGRAFAM KARLIM BALODIM — 125

Viens no izcilākajiem latviešu tautsaimniekiem Kārlis Balodis piedzima 1864. gada 20. jūnijā Koknese pagastā, Bilstiņu Zīles krogā. Viņa vārdu daudzkārt minējis V. I. Leņins. Viņa atziņas daļēji izmantotas arī GOELRO plāna izstrādāšanā. 20. gados K. Balodis kļuva par Starptautiskā statistikas institūta locekli. Viņš nodibināja Latvijas Darba savienību. Isu laiku bija arī Latvijas universitātes vicerektors.

Kārļa tēvs bija kalējs. Pulsenām bija tikai divi gadi, kad tēvs nomira. Materiālie apstākļi ģimenē bija grūti, tāpēc vienīgā skola bija islaiņa trīs mēnešu apmācība septiņu gadu vecumā. Taču Kārlis ļoti daudz laika veltīja pašmācībai, un 18 gadu vecumā viņš jau zināja piecas valodas (mūža beigās — divas reizes vairāk).

19 gadu vecumā K. Balodis aizbrauca uz Jelgavu un nolika eksāmenu par klasiskās ģimnāzijas kursu, pārsteidzot ar vispusīgām zināšanām. Gadu vēlāk iestājās Tērbatas universitātes Teoloģijas fakultātē, ko beidza trijos gados. Līdzās teoloģijai daudz vēribas veltīja ģeogrāfijas un tautsaimniecības studijām.

25 gadu vecumā K. Balodis izbrauca uz Dienvidameriku, lai iepazītos ar apstākļiem, kādos varētu dzīvot latviešu izceļotāji. Kā zināms, tieši tajā laikā samērā daudz latviešu devās uz Brazīliju. Toreiz tika runāts pat par masveida izceļošanu uz šīs valsts mūžamežiem.

K. Balodis šajā ceļojumā savāca bagātīgu faktu mate-

riālu, to apkopoja disertācijā, ko 1892. gadā aizstāvēja Jēnas universitātē ģeogrāfijas nozarē. Tomēr viņam nebija iespēju turpināt zinātnisko darbību šajā virzienā, tāpēc sāka aktīvi izstrādāt vairākus tautsaimniecības mācības aspektus.

1892. gadā «Dienas Lapā» bija publicēti vairāki nākamās plašu ievēribu guvušās grāmatas «Nākotnes valsts» (iznāca 1898. gadā) materiāli. Acīmredzot K. Baloža kontakti ar «Dienas Lapas» redaktoru Raini nevarēja neietekmēt viņa uzskatus, īpaši «nākotnes cilvēka» tēmas interpretāciju. Rainis ļoti augstu vērtēja K. Baloža prāta spējas un taisnīgumu. Tomēr gan publikācijas «Dienas Lapā», gan vācu valodā iznākušo grāmatu autors neparakstīja ar savu vārdu. «Dienas Lapā» raksti parādījās ar parakstu B., bet «Ein Blick in den Zukunftstaat. Production und Consum in Socialstaat» parādījās ar pseidonīmu Atlanticus, visticamāk — Platona dialogos minētās teiksmainās Atlantidas salas lespaidā. Šīs grāmatas priekšvārdā vācu

marksists Kārlis Kautskis rakstīja, ka «Atlantiks... pats pirmais, kas stingri zinātniski pierādījis sabiedriskās ražošanas kārtības pārākumu pār kapitalistisko ražošanas kārtību». Vēlāk šo grāmatu vairākkārt izdeva arī Krievijā, un tikai pēc revolūcijas pārstrādāto «Nākotnes valsts» variantu K. Balodis izdod ar savu vārdu.

1893. gadā Balodis aizbrauca uz Urāliem, kur Zlatoustā neilgu laiku strādāja par mācītāju, bet vēlāk, veselībai pasliktinoties, devās uz Pēterburgu, tad uz Vāciju, kur plevērsās statistikai un demogrāfijai. Īpaši ir K. Baloža pētījumi Krievijas pāreilzīgo iedzīvotāju mirstības likumsakarību izziņā: kopā ar ārstu L. Beseru viņš 1897. gadā uzrakstīja darbu «Abu dzimumu Krievijas pāreilzīgo iedzīvotāju mirstība, vecuma sastāvs un ilgādaība 1851.—1890. g. g.», ko publicēja Krievijas Zinātņu akadēmija un 1898. gadā apbalvoja ar šīs akadēmijas Tolstoja prēmiju. Šajā darbā pirmo reizi, izmantojot 1881. gada tautas skaitīšanas materiālus, bija sniegti arī reprezentatīvi dati par mirstību un mūža ilgumu Baltijā.

1899. gada beigās par darbu «Vidējais mūža ilgums pilsetās un laukos» un citiem statistiskā un politekonomijā izstrādātiem darbiem K. Ba-

lodis ieguva tiesības lasīt lekcijas minētajos priekšmetos Berlīnes universitātē. Kopš 1905. gada viņš bija profesors šajā mācību iestādē. Kādu laiku K. Balodis strādāja arī Finanšu ministrijā.

Kopš 1919. gada K. Balodis dzīvoja Latvijā un strādāja par Latvijas universitātes profesoru. Viņš lasīja tautsaimniecības ekonomikas kursu, aktīvi iekļāvās sabiedriskajā un politiskajā darbībā. Bieži vien asi kritizēja Latvijas valdību, vērsās pret sociāldemokrātiskās partijas teorētisko platformu. Savukārt viņam uzbruka labējā buržuāziskā prese, pārmetot «sociālistiska propagandu». Šādā situācijā Balodis organizēja Latvijas Darba savienību, kā šīs partijas aktīvis divas reizes tika ievēlēts par Latvijas Saeimas deputātu.

K. Balodis miris 1931. gada 13. janvārī. Viņa spalvai pieder apmēram 60 plašāki darbi. Bez Atlantika, respektīvi «Nākotnes valsts», V. I. Leņins studējamās literatūras sarakstā iekļāva arī Berlīnē 1913. gadā iznākušo mācību grāmatu «Statistikas pamati». Lai gan ne mazāk aizraujoši ir arī citi Baloža darbi, it īpaši demogrāfijā.

Pēteris Zvidriņš,
P. Stučkas LVU statistikas
un demogrāfijas katedras
vadītājs, profesors

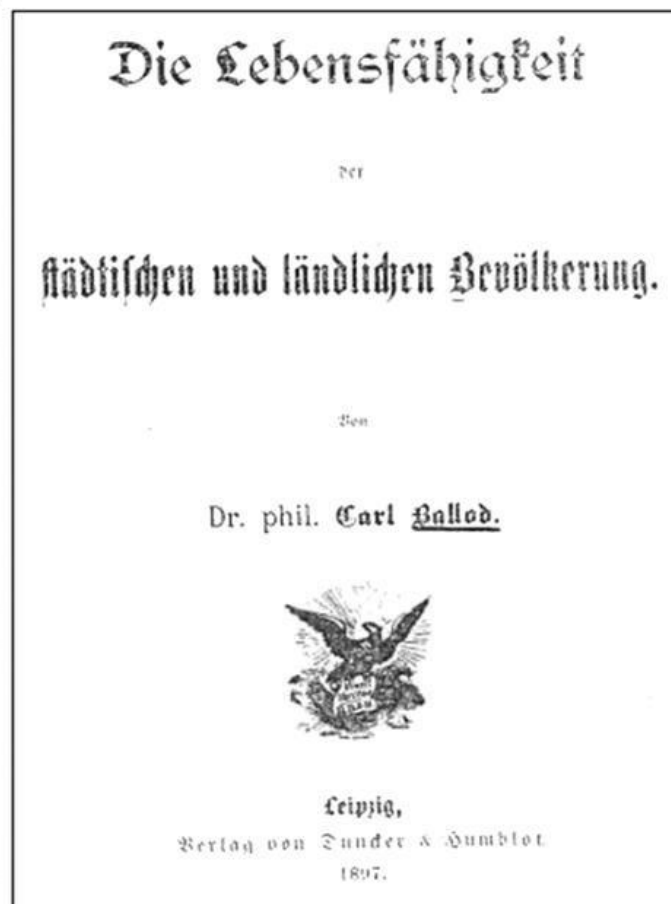
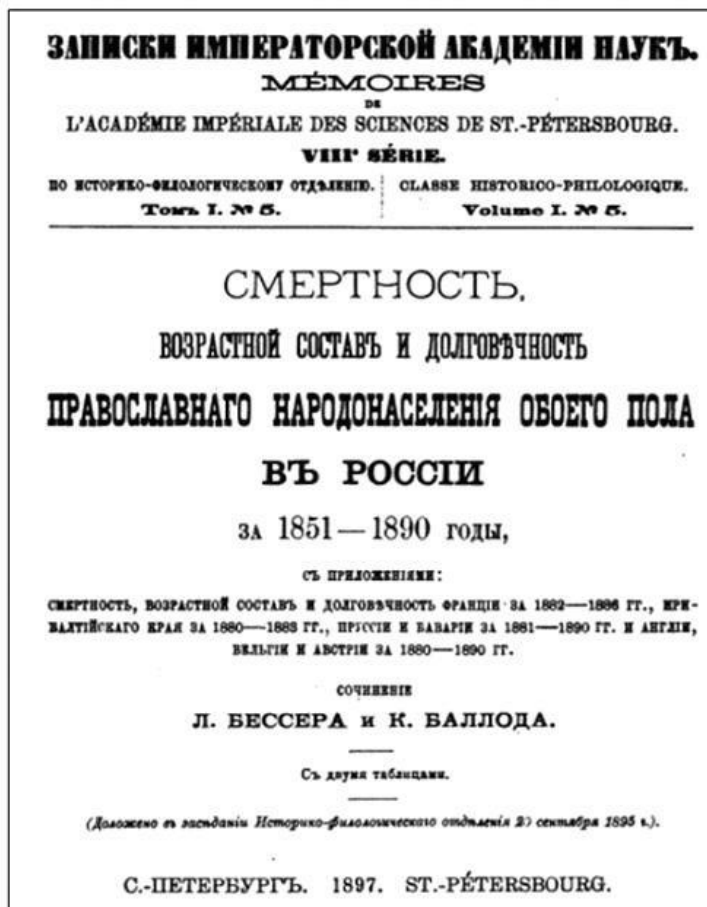
Cina
1989. g.
21. jūnijs

Galvenie demogrāfisko pētījumu virzieni

- Pilsētu un lauku iedzīvotāji
- Iedzīvotāju vecumsastāva izpēte
- Mirstība un dzīvildze
- Sociālekonomiskā demogrāfija
(t.sk. demogr. noslodze, emigrācija, sociālais kapitāls u.c.)
- Latvijas iedzīvotāju attīstība

К.Баложа grāmatu par iedzīvotāju mirstību titullapas

Vidējais mūža ilgums Krievijā un citās Eiropas valstīs 19.gs.otrajā pusē (gadi)

Valsts	Gadi	Vīrieši	Sievietes	Par cik % Krievijas rādītāji zemāki nekā citās valstīs*	
				vīriešiem	sievietēm
Krievija	1867-1890	27,3	29,4	-	-
t.sk.:Baltijas gubernas	1880-1883	39,1	42,7	30	31
Prūsija	1881-1890	37,6	40,7	27	28
Bavārija	1881-1890	34,9	37,9	22	22
Francija	1882-1886	41,6	44,4	34	34
Anglija	1881-1891	43,7	47,1	38	38

Avots: Бессер Л., Баллод К. Смертность православного населения в России за 1851-1890 годы. Предварительное сообщение // Медицинское обозрение, 1895, No. 8;* autora aprēķins

Vidējais mūža ilgums atsevišķās valstīs XIX un XX gs. mijā

Valsts	Gadi	Vīrieši	Sievietes	Par cik % Krievijas rādītāji zemāki nekā citās valstīs*	
				vīriešiem	sievietēm
Krievija	1867-1890	27,3	29,4	-	-
t.sk.:Baltijas gubernas	1880-1883	39,1	42,7	30	31
Prūsija	1881-1890	37,6	40,7	27	28
Bavārija	1881-1890	34,9	37,9	22	22
Francija	1882-1886	41,6	44,4	34	34
Anglija	1881-1891	43,7	47,1	38	38

Avots: Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1811-1913). Москва, Государственное статистическое издательство, 1856, с. 196;
 J.Krūmiņš, P.Zvidriņš. Padomju Latvijas iedzīvotāju mūža ilgums. Rīga: Liesma, 1976, 46.lpp.

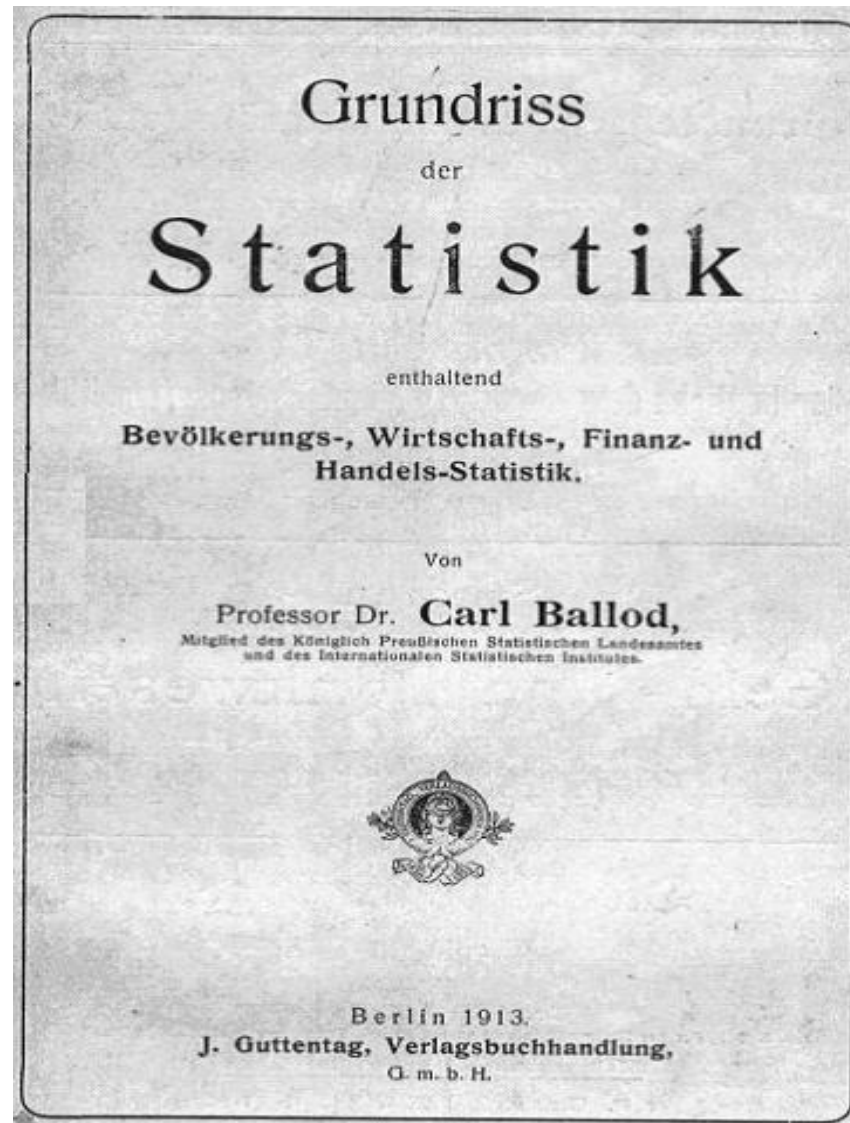

Par ko K.Balodis 1898.g. saņēma Krievijas ZA augstākos akadēmiskos apbalvojumus – Lielo zelta medaļu un grāfa Dmitrija Tolstoja prēmiju

- Iepazīstinot ar apbalvojumam izvirzīto darbu, ZA zinātniskais sekretārs akadēmiķis Konstantīns Veselovskis teica: „V. Buņakovskis vairākos darbos ir apgalvojis, ka Krievijas pareizticīgo iedzīvotāju mirstības līmenis nav augstāks nekā mūsu kaimiņos Eiropas valstīs, it īpaši Prūsijā. Šis mums tik tīkamais slēdziens nekavējoši izsauca aizdomas... Strasburgas universitātes docents, ievērojamā profesora Leksisa skolnieks un sekotājs V. Bortkevičs, matemātiski analizējot mūsu statistikas datus, bija nonācis pie slēdziena, ka pie mums iedzīvotāju mirstības līmenis ir augstāks nekā Vācijā un it īpaši Prūsijā. Šīs būtiskās domstarpības varēja novērst jauns, fundamentāls un plašs pētījums. Tas ir apkopots Besera un Baloža kunga darbā... Kopš šī laika Krievijas iedzīvotāju lielāka mirstība salīdzinājumā at citām Eiropas valstīm ir zinātniski pamatots fakts, kas rosinās veikt jaunus pētījumus, lai noskaidrotu šīs mums nevēlamās parādības cēloņus”.
- *Avots:* Отчет о присуждении премии имени графа Д. А. Толстого- Спб., 1899. с. 4. Citēts pēc: Balabkins Nikolajs, Šneps Manfreds. Kad Latvijā būs labklājības valsts. Tautsaimnieks Kārlis Balodis. Rīga: Zinātne, 1993. 46. un 48. lpp.

K.Baloža grāmata par statistikas pamatiem

Grāmatā “Statistikas pamati”(1913) K. Balodis pirmo reizi aprakstīja demogrāfiskās slodzes koeficientus (indeksus) iedzīvotāju vecuma struktūras analīzei

- Mūsdienās šos koeficientus plaši izmanto starptautiskajos salīdzinājumos, arī ANO sistēmā
Krievijā 2013.g. iznākošajā “Demogrāfiskā enciklopēdija” atkārtoti atzīmēta K.Baloža inovatīvā loma demogrāfisko indeksu jomā iedzīvotāju vecumsastāva pētījumos
- (Ткаченко А. А. (ред.) Демографическая энциклопедия. Москва: Изд. Энциклопедия, 2013)
- Vienā no prestižākajiem demogrāfiskajiem žurnāliem “*Population and Development Review*” publicēts starptautiskā institūta IIASA (Luxenburg, Austria) vadošo speciālistu V.Sandersona un S. Ščerbova raksts, kurā atzīta K.Baloža autorība demogrāfiskās slodzes rādītāju izveidošanā
- (Sanderson Warren, Scherhov Sergei. Are we overly dependent on conventional dependency ratios? “*Population and Development Review*”. New York, 2015, Vol 41, No4, pp.687-690)

K.Baloža 1918.g.22.dec. priekšlasījuma "Latvijas izveidošana" fragments

Pie Latvijas pieder:

Kurzeme	ar 23747 kvadrātverstīm	un 785 tūkstošiem iedzīvotāju,
4 Vidzemes apriņķi	19833 kvadrātverstis	un 1108 tūkstoši iedzīvotāju,
Latgale (Dvinskas (Daugavpils), Ludzas, Rēzeknes iecirkņi)	12942 kvadrātverstis	un 646 tūkstoši iedzīvotāju.
Kopā	55622 kvadrātverstis	ar 2552 tūkstoši iedzīvotāju.*

(Kvadrātversts = 1,138 kvadrātkilometri. Balodis izmanto pirmskara statistiku.)

*Summa fakt. 2539 tūkst., t.i. 13 tūkst. mazāk (P.Z.)

K.Baloža 1918.g.22.dec.priekšlasījuma materiāli un dati par 2018.g.

ar 2552 tūkst.iedzīvotāju

Valstis	Kvadrāt -verstis	iedz.skaitis milj. 1914.g.	iedz.skaitis 2018.g.	iedz.skaitis 2018.g.% pret 1914.g.
Beļģija	26509	7½	11 499	153
Holande	30767	6	17 084	285
Dānija	35072	2¾	5 754	209
Šveice	37169	3¾	8 544	228
Serbija	43472	3	8 762	292
Grieķija	59191	2¾	11 142	405
Latvija	55622	2,55*	1930	76

*2,3 milj.(M.Skujenieks, 1922, E.Dunsdorfs, 1983, I.Mežs, P.Zvidriņš, 2018)

Turpinājums

- “Latviju izkopjot, zemes kultūru paceļot, it viegli var Latvijā dzīvot otrtik, pat trīsreiz vairāk cilvēku –bet vajag vispirms šīs izkopšanas”(Kārlis Balodis)
Tātad varētu būt 5,1-7,65 milj. (P.Z.)
- “Apstākļi priekš nākotnes, cik sarežģīti un drūmi viņi acumirkļī arī neizliktos, ir tomēr tik spoži, ka galva reibst. Latvija mūžam nedrīkst ielaisties ne politiskā, ne finansiālā, ne ekonomiskā atkarībā no spēcīgām valstīm!”

Secinājumi

1. K.Balodis bija zinātnieks ar plašu redzeslauku. Demogrāfiskajā statistikā un demogrāfijā viņa pienesums ir visai būtisks gan **teorijā**, gan arī **empīrisko likumsakarību izziņā**, daļēji arī demogrāfiskās politikas jomā.
2. Darbs par Krievijas pareizticīgo **iedzīvotāju dzīvotspēju un mirstību** 19.gs. otrajā pusē bija fundamentāls pētījums ar augstu novitāti. Tajā tika pierādīts, ka Krievijā iedzīvotāju mirstība bija augstāka nekā Rietumeiropā kopumā. Starptautisku ievērību ieguva arī darbs par iedzīvotāju vecumsastāva pētījumiem. Arī mūsdienās visā pasaulē, tajā skaitā ANO specializētajās institūcijās, plaši izmanto viņa piedāvātos **demogrāfiskās slodzes koeficientus**.
3. Gandrīz visi K.Baloža demogrāfiska rakstura darbi bija sagatavoti svešvalodās, galvenokārt vācu, krievu un franču valodā. Tāpēc šīs publikācijas bija zināmas pārsvarā tikai relatīvi nelielam speciālistu lokam. Uzskatu, ka 1897.gadā krievu valodā Pēterburgā publicēto grāmatu „Krievijas abu dzimumu pareizticīgo iedzīvotāju mirstība, vecuma sastāvs un ilggadība periodā no 1851. līdz 1890. gadam” un 1913.gadā vācu valodā Berlīnē izdoto grāmatu „Statistikas pamati” **būtu lietderīgi publicēt latviešu valodā**.